

**ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ,
АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ РИНКІВ**

УДК 330.111

К.М. ОГДАНСЬКИЙ

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України**ОЦІНКА РІВНЯ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ**

Стаття ставить проблему визначення й розкриває теоретико-методологічну сутність економічної динаміки. Обґрунтовано концепцію економічної динаміки і конструкт її складових. Констатуючи обмеженість парадигми забезпечення економічної, а водночас і суспільної динаміки виключно на підвалинах економічного зростання, дослідження пов'язує перспективи суспільного поступу з такою формою динаміки економічних процесів, як «розвиток». Визначено тлумаченнями, адекватними часу, такі форми економічної динаміки, як «економічне зростання» й «економічний розвиток», з наданням характеристик їх опису. Виходячи з перспектив домінування у перспективі політики забезпечення економічного розвитку, який визначається параметрами ресурсовикористання, визначено деструкції регулювання процесів використання за матеріальними ресурсами. Розроблено метрологічні основи оцінки та експлікації змін в використанні матеріальних ресурсів з виділенням чинників та секторів впливу на їх формування. Надано оцінку реальному стану з використанням матеріальних ресурсів в національній економіці та її секторах і промисловим комплексам за матеріалами офіційної статистичної звітності за 2001–2012 рр. з визначенням ніш гальмування та формування деструкцій у економічній політиці.

Ключові слова: економічна динаміка, форми, розвиток, метрологія, оцінка, деструктиви, сектори і комплекси економіки, перспективи.

OHNDANSKIY KYRYLO

Dnipropetrovs'k Regional Institute of Public Administration
of the National Academy of Public Administration Office of the President of Ukraine**ASSESSING THE LEVEL OF USE OF MATERIAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DYNAMICS**

Abstract - The article examines the problem of determining the essence of economic dynamics. The article reveals the theoretical and methodological nature of economic dynamics. Based on a critical assessment of practical material and on the basis of scientific developments of different time the author has established the concept of economic dynamics. The author has also substantiated its components. Developed metrological framework for the assessment of changes in resource provision and use of resources. Were identified factors influencing their formation. The assessment of the real state of economic growth and economic development. An assessment of their integral level based on official statistical reports from 2001 to 2012. Were defined niche braking and destruction in the formation of economic policy.

Keywords: economic dynamics, forms, development, metrology, evaluation, destructions, economic sectors, economy complexes, perspective.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. Україна задекларувала відповідно до рішень багатьох інших країн своє прагнення до забезпечення сталого розвитку на національних теренах. Термін «сталый розвиток» був запропонований на конференції ООН по природному середовищу і розвитку у 1992 році. За своєю сутністю він зводиться до підтримання такої специфіки функціонування суспільства, «...що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [1, с. 26, 27]. Відповідно до цієї формули конструкцію сталого розвитку наповнюють такі складові як соціальна, екологічна і економічна. Соціальний аспект сталого розвитку пов'язаний зі спрямованістю на збереження стабільності соціальних систем через забезпечення справедливого розподілу благ і забезпечення тим самим цивілізаційних стандартів життя. Щодо екологічної складової то її призначенням вбачалося підтримання здатностей економічної системи до самовідновлення. Економічна специфіка реалізації «сталого розвитку» пов'язана з проблемою ресурсозабезпечення і, перш за все, з ресурсозбереженням. Безумовно, всі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися і реалізовуватися одночасно й збалансовано. Проте національне поле запровадження концепції сталого розвитку не підтверджує утвердження сформованих теоретичних уявлень емпіричним досвідом. Доходи населення впродовж 1991–2012 рр. зменшилися в абсолютному вимірі і склали за обсягом вартість, яка була меншою від 1990 р. на 43,2 % [2]. Природно, що доходи не є пасивним елементом економіки, а формуються під впливом результатів економічної діяльності. Якщо знехтувати періодом з 1991 до 2000 рр., в якому об'єктивно проходили рецесійні процеси у виробничому сегменті економіки і зосередитися на часі зростання економіки, а саме 2000–2012 рр., то викиди забруднюючих речовин в середньому одним підприємством зросли загалом з 277 т до 514 т, або майже на 86,0 % [2]. І це при тому, що випуск товарів і послуг зріс у виокремлений період на 70,0 %. Проте загалом він складав у 2012 р. згідно даних Державної служби статистики України тільки 90,1 % від рівня 1990 р. [3].

В особливій мірі відбиток трансформаційних перетворень й усіх деструкцій, пов'язаних з ними, несуть на собі економічні основи функціонування суспільства. У даному випадку ми досить щільно стикаємося з проблемою, яка в останні роки досить гостро дебатється на сторінках фахових наукових видань і пов'язується з динамікою економічних процесів. Природно, що коли мова заходить про «динаміку» як поняття, зокрема, і у спектрі його словосполучень, а саме «економічна динаміка», постає питання, що саме ідентифікується з ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання теорії і методології економічної динаміки визначального характеру були поставлені до розробки ще у XVIII столітті. Результати формування наукової думки відтворюють праці як зарубіжних, так і вчених на пострадянському просторі. Доробок українських вчених забезпечували І.Лукінов, М.Долішній, О.Алимов, В.Геєць, Ю.Пахомов, А.Чухно, М.Чумаченко, Б.Буркінський та ін.

В незалежній Україні Президією НАН України було започатковано такий науковий напрямок, як «економічна динаміка» в силу істотного впливу сучасних трансформаційних процесів на її економіку [4]. В його контексті торувати проблемне поле економічної динаміки продовжують С.Біла та ін. [5] (питання стимулювання економічного зростання), С.Скрипченко [6] (моделі ендогенного зростання економіки), Т.Желюк [7] (джерела економічного зростання), О.Кропив'янська, І.Шапка та І.Кравчук [8] (форми економічної динаміки), О.Шкурупій [9] (чинники динаміки економіки), Н.Салатюк [10] (узагальнення проблем економічного зростання), О.Івашина [11] та Ю.Погорелов [12] (акцентуація уваги на такій формі економічної динаміки, як розвиток).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Може видатися дещо несподіваним, але вченими у своїй більшості розглядається така форма економічної динаміки як економічне зростання. Але нині дедалі очевиднішою стає неадекватність сучасним реаліям подібної обмеженості. До того ж, поступово приходить порозуміння того, що обмеженість рамками цієї парадигми вже не задовольняє потреби практики і економічної науки. Сьогодні не є новиною критичне ставлення до питань розширення масштабів діяльності. Світова спільнота в своїй більшості визнає, що людству не потрібне «зростання заради зростання» і, більш того, зростання за будь-яку ціну. У даному випадку ми досить щільно стикаємося з проблемою, яка в останні роки набула уваги під час розгляду суспільного стану та формування прогнозів щодо його змін в урядових документах й досить гостро дебатється на сторінках фахових наукових видань і пов'язується з такою формою динаміки економічних процесів як «розвиток», яке набагато різноманітніше і складніше в порозумінні і практичній реалізації від зростання.

Постановка завдання. Керуючись приведеним застереженням, потрібно вести пошук відповіді на питання про те, що являє собою «економічна динаміка» та така її форма як «розвиток», якими характеристиками вони описуються, в чому полягає відмінність між «зростанням» і «розвитком» і які параметри розвитку слід прийняти в аналітиці до уваги щоби об'єктивно пояснити деструктивні аспекти суспільного поступу. Сьогодні актуальність проблеми забезпечення балансу між зростанням і розвитком зумовлена також потребою в реалізації інноваційної моделі господарювання. Це об'єктивно необхідний і неминучий процес на будь-якому етапі розвитку, який потребує в силу складених обставин певного збагачення науки і практики новітніми теоретичними і науково-методичними розробками для усунення нагромаджених деструктивних явищ.

Виклад основного матеріалу. Термін «економічна динаміка», перш за все, є складним словосполученням, яке утримує два по-різному тлумачних слова, а саме «економічна» і «динаміка». За аксіоматичними підходами термін «динаміка» означає «...стан руху, розвиток, зміну чого-небудь» [13, с. 296]. Якщо звернутися до значеннєвих нюансів наповнюючих формулу слів, то «...рух є процесом...», в результаті якого відбувається зміна... предмета, явища; переходом від одного ... стану до іншого» [14, с. 222].

Керуючись цією методологічною настановою спектр концептуальних поглядів на сутність поняття «динаміка» можна кваліфікувати як спрямований у просторі і часі процес, описуваний кількісними і якісними характеристиками. У цих координатах досить важливим аспектом є визначеність з сутністю кількісних і якісних змін. Якщо взяти наукові праці, які існують на сьогодні з проблем суспільної динаміки, то можна впевнено стверджувати про задіяння терміну «зростання» для кількісного позначення або оцінки, а поняття «розвиток» виключно для відтворення якості суспільного поступу.

Опрацюванню базових методологічних принципів природи «економічного» сприяє розмежування С.Мочерним за змістом понять «економіка» і «економічний». Перше він пов'язує з економічною системою і процесами надання їй досконалішої форми, а другий – «... з незворотними закономірними змінами технологічного способу виробництва» [15, с. 283].

Орієнтуючись виключно на знанневу базу з економічної теорії та дисциплін класичної й галузевої економіки, вважаємо, що термін «економіка» виступає в декількох іпостасях і являє собою або сукупність суспільно-виробничих відносин, або господарський комплекс країни, або мистецтво ведення господарства. За більш сучасними підходами економіку окреслюють як поле економічної діяльності [16, с. 38]. Щодо поняття «економічний», то воно, на наш погляд, як прикметник, акцентує увагу на об'єкті змін.

Приведені аргументи щодо тлумачення складових категорій «економічна динаміка» дозволяють пов'язати її загалом з процесом закономірної зміни у часі та просторі кількісних і якісних параметрів економічної підсистеми, спрямованим на досягнення певного сукупного результату. Відповідно до цього

економічна динаміка за своєю архітектурою утримує і базується на кількісній і якісній субстанціях як в цілому, так і розрізі формуючих її напрямків. Стоячи на позиціях кількісного тлумачення категорії «зростання», вважаємо прийнятним на перехідний період тлумачити економічне зростання як доцільне розширення масштабів економічної діяльності з метою задоволення все зростаючих матеріальних і духовних потреб населення. Загальним для нього є часова характеристика і корельованість з нарощуванням виробництва. Власне це екстенсивне зростання економіки, сутність якого можна пояснити розширенням виробництва на основі кількісного збільшення факторів виробництва зі збереженням попередніх техніко-економічних, освітніх, вікових та інших параметрів відповідних ресурсів.

На наш погляд, розвиток як процес охоплює внутрішні структури і взаємозв'язки елементів у них, якісні зміни системи і їх прояви в різних напрямках, оцінює всі зрушення кількісного характеру з якісної сторони, враховує зміни зовнішнього середовища і його впливи. Російський вчений Л.Карсавін в унісон висловленому наголосив, що «...констатуючи розвиток, не слід упускати якісну рівноцінність моментів, але слід підкреслити і різну цінність їх залежно від наближення кожного з них до ідеалу» [17, с. 63]. По-різному можна сприймати застереження цього дослідника процесів розвитку. Перш за все розвиток на відміну від зростання ідентифікується з незворотними, спрямованими, закономірними змінами. При цьому фіксується лише певна закономірність щодо переходу з одного стану до іншого, а саме «перехід із одного якісного стану в інший більш досконалий».

Відтак у першому наближенні економічний розвиток постає як незворотний, спрямований, закономірний процес якісних змін, пов'язаних з постійним переходом економіки в більш досконали стани. Оскільки продуктивні сили є змістом суспільного способу виробництва, то саме їх якісна зміна визначає сутність економічного розвитку. Якщо бути більш конкретним, то фактично змістом продуктивних сил є безпосередньо людина, засоби виробництва, наука, інформація та інші елементи. Критерієм розвитку продуктивних сил, беззаперечно, є технічна будова виробництва або співвідношення між масою задіяних у виробничому процесі засобів виробництва і робітників. І це співвідношення не є суто кількісним, а відтворює обсяг благ створюваних одним робітником при зміні продуктивності засобів виробництва через їх поєднання, розширення зон обслуговування, упровадження нових зразків техніки, технології тощо. Проявом подібних змін стає відносно працівників зростання їх фондоозброєності, енергоозброєності, машиноозброєності, а по відношенню до виробництва зміна на краще ресурсовикористання і підтримання або нарощування на цій основі обсягів продукування товарів і послуг. Тому більш загальним і конкретизованим було б тлумачення економічного розвитку як незворотних, спрямованих, закономірних якісних змін в використанні продуктивних сил суспільства і досягненні на їх основі порівняно більшої на конкретному проміжку часу економії живої і уречевленої праці.

Проведені нами на основі офіційної статистичної звітності розрахунки дозволяють стверджувати, що в період з 1994 р. по 2012 р. продуктивність праці найманих працівників в національній економіці у вартісному вимірі щорічно зростала на 0,576 в.п. Водночас було встановлено, що при вартісній оцінці результату використання найманої праці продуктивність праці завищується у 4 рази порівняно з відтворенням обсягу виробництва в умовно-натуральних одиницях. Показник фондовіддачі у 2012 р. за абсолютним значенням не перевищував 39,3 % його рівня у 1990 р. Щоб осмислити прийнятність сучасного рівня фондовіддачі основних засобів в Україні потрібно наголосити на тому, що за станом на кінець 1990 р. цей показник не перевищував 80,0 % від рівня США [18, с.66].

На відміну від динаміки продуктивності праці і фондовіддачі, яка закономірно в силу об'єктивних причин набула циклічного характеру, зміни частки затрат матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів у випуску товарів і послуг носили порівняно стійкий характер. За нашими розрахунками частка проміжного споживання впродовж 1990–2012 рр. зросла тільки на 3,8 в.п.

З цих розрахунків і власне змін в реаліях ресурсовикористання випливає досить принципова методологічна позиція. Вона стосується перспектив, які досить чітко намітив Й.Шумпетер при визначенні категорії «періодичність циклу». Зміст його констатації у цьому ракурсі і з врахуванням динаміки показників продуктивності праці і фондовіддачі зводиться до фактації того, що «...за кожним піднесенням настає депресія, а за кожною депресією піднесення» [19, с. 386]. При осмисленні висловленого відомим вченим можна прогнозувати ймовірність наявності поля реалізації регуляторними інституціями заходів по зміні на краще показників продуктивності праці і фондовіддачі. Щодо проміжного споживання, то політика його змін одноznaczно визнається стереотипною і невідповідною аксіоматичним принципам ринкового господарювання.

Для виключення подальшої консервації основ залучення і використання матеріальних ресурсів у виробничій сфері економіки нами було досліджено ці процеси на часовому проміжку 2000–2012 рр.

Аналіз результатів використання матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів у виробничі процеси на відміну від діагностики використання робочої сили і основних засобів є проблематичним в зв'язку з великим їх різноманіттям по натурально-речовому складу і відсутності інформаційної бази до їх узагальнення. Між тим така ситуація не звужує, а сприяє методологічному оновленню підходів до інформаційного збагачення форм прояву діяльності, які знаходяться за межами прямого обліку виробничого процесу.

Реально мова йде про достатньою мірою не осмислений взаємозв'язок між результатом виробництва і використаними для його отримання сукупною, а не фрагментарно задіяною ресурсною

масою. Створення речового багатства неможливе без предметів праці, засобів виробництва і самої праці. Незаперечною істиною є констатація К. Маркса, за якою «...в процесі праці діяльність людини за допомогою засобів праці чинить наперед окреслену зміну предметів праці... Праця з'єдналася з предметом праці» [20, с. 386].

Якщо погодитися з приведеними вихідними постулатами, то можна впевнено стверджувати, що результат виробництва в силу об'єктивно існуючого балансу по вісі «ресурси – продукт» визначається такими ресурсними характеристиками як маса і рівень використання. Для порозуміння різноякісних але зовні схожих процесів ми спробували поглянути на них через призму математичного опису формування результату виробництва Q . Символічно без будь-якого ускладнення реалій формульну абстракцію як проміжну ланку між теоретизуванням і об'єктивною дійсністю можна подати через кількісно-якісні характеристики факторів виробництва наступним чином:

а) через потенціал найманих працівників

$$Q = \pi * \text{Ч}_{\text{нп}}, \quad (1)$$

де π – продуктивність праці найманих працівників;

$\text{Ч}_{\text{нп}}$ – кількість найманих працівників;

б) через використання основних засобів

$$Q = f * \Phi_{\text{оз}}, \quad (2)$$

де f – фондвіддача;

$\Phi_{\text{оз}}$ – вартість основних засобів;

в) через використання матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів

$$Q = m * M_{\text{мспе}}, \quad (3)$$

де m – матеріаловіддача;

$M_{\text{мспе}}$ – вартість використаних матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів.

Величина обсягу виробництва Q виступає у вигляді визначального показника, значення якого безпосередньо лімітують результати, отримувані у правій частині формул (1), (2) (3). В узагальненому вигляді цю констатацію абстрактно можна подати у вигляді

$$Q = q (\text{Ч}_{\text{нп}}, \Phi_{\text{оз}}, M_{\text{мспе}}, \pi, f, m) \quad (4)$$

Відомо, що моделі (1)-(4), як цілісна сукупність конструюються таким чином щоби за значеннями одних змінних факторів можна було визначати інші. Така інструментальна можливість використана нами для співставлення результатів використання різних факторів для формування обсягу виробництва. Операція прирівнювання в моделях (1)-(3) означає, що змінні в їх правій частині приведені до спільної бази з величиною, яка стоїть у лівій частині цих рівнянь. Порівнянними стають величини безпосередньо однорідні або приведені до однорідності, а саме:

$$\pi * \text{Ч}_{\text{нп}} = m * M_{\text{мспе}} \quad (5)$$

або

$$f * \Phi_{\text{оз}} = m * M_{\text{мспе}} \quad (6)$$

За даного підходу матеріаловіддача m може бути подана як певна комбінація формування і використання виробничих факторів і тим самим знімається питання про співставність правої і лівої частини формул (5) і (6).

Визначення матеріаловіддачі m з рівняння (5) зводиться до

$$m = (\pi * \text{Ч}_{\text{нп}}) / M_{\text{мспе}} = \pi / M_{\text{мспе}}^{\text{ч}}, \quad (7)$$

де $M_{\text{мспе}}^{\text{ч}}$ – вартість матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, яка припадає на одного найманого працівника.

А з рівняння (6) розрахунок зводиться до

$$m = (f * \Phi_{\text{оз}}) / M_{\text{мспе}} = f / M_{\text{мспе}}^{\text{ф}}, \quad (8)$$

де $M_{\text{мспе}}^{\text{ф}}$ – вартість матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, яка припадає на одиницю вартості основних засобів.

Розрахунки показника матеріаловіддачі в динаміці в національній економіці в період з 1990 до 2012 р. за формулами (7) і (8) з встановленням рівня розбіжності зведені у табл. 1.

Аналіз даних табл. 1 дозволяє стверджувати про рецесійний характер змін показника матеріаловіддачі. Абсолютне його значення у 1990 р. мало ніби-то прийнятний характер і перевищувало 1,188 грн з кожної гривні вартості залучених у виробництво матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів. Проте результати господарської діяльності 2012 р. були набагато гіршими від кінця 90-х років ХХ століття, оскільки матеріаловіддача зменшилася до 0,727 грн. Якщо вести мову в площині ресурсовикористання, то негативні наслідки використання предметів праці можна пояснити поступкою динаміки продуктивності праці найманого працівника процесу залучення матеріальних ресурсів з розрахунку на особу працюючого $M_{\text{мспе}}^{\text{ч}}$. Таким же неадекватним принципам ринкового господарювання сприймається нарощування матеріальних ресурсів з розрахунку на одиницю вартості основних засобів $M_{\text{мспе}}^{\text{ф}}$ у більшій мірі ніж їх фондвіддача.

Не можна не помітити і реалій екстенсивного нарощування маси матеріальних ресурсів для здійснення виробництва продукції з 1712 млрд грн до 1939 млрд грн.

Наведені у табл. 1 дані, в частині темпів росту показників ресурсовикористання, ставлять під сумнів класичні переваги ринкового господарювання з домінуванням приватної власності.

Зміни показника матеріаловіддачі в динаміці в період 1990–2012 рр., у постійних цінах 2012 р.

Показники	Рік													
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Вартість використаних матеріально-сировинних та паливно-енергетичних ресурсів, млрд грн.	1712	1103	1231	1308	1478	1711	1807	1953	2186	2174	1698	1799	1924	1939
Чисельність найманих працівників, млн осіб	24,7	16,0	15,3	14,8	14,3	14,0	14,0	14,1	14,0	13,9	12,9	12,6	12,1	12,2
$M_{\text{місе}}^4$, тис грн. на особу	69,4	68,7	80,6	88,4	103,2	121,8	129,0	138,8	156,1	156,0	131,1	143,1	159,1	159,2
Продуктивність праці найманого працівника, тис грн. на особу	82,4	54,7	62,8	68,3	77,2	88,3	91,0	97,2	105,4	108,1	99,1	106,3	116,2	115,7
Матеріаловіддача	1,188	0,797	0,780	0,773	0,748	0,725	0,705	0,700	0,675	0,693	0,756	0,743	0,730	0,727
Вартість основних фондів, млрд грн.	5180	5838	5874	5936	6133	6392	6636	6967	7392	7770	7967	8148	8614	9148
$M_{\text{місе}}^5$, грн	0,330	0,189	0,210	0,220	0,241	0,268	0,272	0,280	0,296	0,280	0,213	0,221	0,223	0,212
Фондовіддача	0,392	0,15	0,163	0,17	0,18	0,194	0,192	0,196	0,2	0,194	0,161	0,164	0,163	0,154
Матеріаловіддача	1,186	0,794	0,778	0,772	0,747	0,725	0,705	0,699	0,676	0,693	0,755	0,743	0,730	0,727
Розбіжність розрахунку, %	100,1	100,3	100,2	100,1	100,2	100,0	100,1	100,2	99,8	99,9	100,0	100,0	100,0	100,0
Темп росту, % до 1990 р.														
Матеріаловіддача	100,0	67,0	65,6	65,1	63,0	61,1	59,4	59,0	57,0	58,5	63,7	62,7	61,5	61,3
Фондовіддача	100,0	38,4	41,7	43,4	46,0	49,5	49,0	50,1	50,9	49,5	41,1	41,8	41,6	39,3
Продуктивність праці найманого працівника, тис грн. на особу	100,0	66,4	76,2	82,9	93,7	107,2	110,4	118,0	127,9	131,1	120,2	129,0	140,9	140,3

Складено і розраховано автором за даними [2]

Для осмислення цієї реальності звернемося до уже сформованих знань і переконань. Так, фундатор Київської політекономічної школи М. Бунге стверджував: «...економічний успіх можливий лише при наданні промисловості приватної діяльності» [21, с. 202]. Більше ніж століття по тому економіст «австрійської школи динаміки» Л. фон Мізес висловив думку, за якою саме приватна власність є неодмінним реквізитом цивілізації і сприяє оптимальному використанню ресурсів [22, с. 72]. Можна приводити подібну думку, висловлену й іншими вченими, проте переконатися у закладеній в них квінтесенції за табл. 1 неможливо. Зокрема, досліджуваний показник матеріаловіддачі зменшився в Україні впродовж 1990–2012 рр. на 38,7 в.п. Для того щоби оцінити негативи зменшення матеріаловіддачі слід послатися на результати досліджень ІМЕМВ АН СРСР, за якими на одиницю кінцевої продукції порівняно з продуцентами США вітчизняні виробники потребували в 1,6 разу більше сировини і матеріалів й в 2,1 разу більше енергії [18, с. 68].

Прагнучи пізнати суперечливі наслідки суспільно-економічних трансформацій маємо розглядати узагальнюючий показник як конструкт, який формується з результатів використання предметів праці у секторах національної економіки. Розпад узагальнюючого показника матеріаловіддачі на аналогічні його секторні значення наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка матеріаловіддачі по секторам національної економіки в період з 1990 до 2012 р.

Сектори економіки	Рік													
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
I. Матеріаловіддача, грн./грн.														
Промисловість	0,643	0,441	0,396	0,396	0,376	0,342	0,371	0,393	0,385	0,387	0,408	0,385	0,367	0,378
Сільське господарство	2,324	0,817	0,852	0,822	0,800	0,804	0,726	0,648	0,631	0,656	0,685	0,746	0,763	0,692
Будівництво	1,803	0,793	0,713	0,693	0,667	0,652	0,536	0,450	0,413	0,304	0,375	0,495	0,446	0,257
Сфера послуг	2,127	1,626	1,772	1,711	1,634	1,630	1,449	1,360	1,246	1,308	1,285	1,304	1,329	1,385
II. Темпи росту матеріаловіддачі, % до 1990 року														
Промисловість	100	68,6	61,6	61,6	58,5	53,2	57,7	61,1	59,9	60,2	63,5	59,9	57,1	58,8
Сільське господарство	100	35,2	36,7	35,4	34,4	34,6	31,2	27,9	27,2	28,2	29,5	32,1	32,8	29,8
Будівництво	100	44,0	39,5	38,4	37,0	36,2	29,7	25,0	22,9	16,9	20,8	27,5	24,7	14,3
Сфера послуг	100	76,4	83,3	80,4	76,8	76,6	68,1	63,9	58,6	61,5	60,4	61,3	62,5	65,1
III. Вклад секторів економіки у формування матеріаловіддачі національної економіки, грн./грн.														
Промисловість	0,410	0,250	0,239	0,238	0,227	0,207	0,218	0,222	0,211	0,209	0,203	0,202	0,195	0,193
Сільське господарство	0,290	0,110	0,112	0,100	0,082	0,078	0,065	0,053	0,045	0,048	0,054	0,056	0,062	0,057
Будівництво	0,096	0,029	0,028	0,026	0,028	0,030	0,026	0,027	0,028	0,021	0,018	0,022	0,021	0,020
Сфера послуг	0,392	0,426	0,401	0,408	0,412	0,410	0,396	0,399	0,392	0,415	0,480	0,462	0,452	0,456
IV. Вклад секторів економіки у формування матеріаловіддачі національної економіки, %														
Промисловість	34,5	30,7	30,6	30,8	30,3	28,5	30,9	31,7	31,2	30,1	26,9	27,2	26,7	26,6
Сільське господарство	24,4	13,5	14,4	13,0	10,9	10,8	9,2	7,5	6,6	6,9	7,2	7,6	8,5	7,9
Будівництво	8,1	3,5	3,6	3,4	3,8	4,2	3,7	3,9	4,2	3,1	2,4	3,0	2,9	2,7
Сфера послуг	33,0	52,3	51,4	52,8	55,0	56,5	56,2	56,9	58,0	59,9	63,5	62,2	61,9	62,8

Складено і розраховано автором за даними [2]

Якщо спроектувати абсолютні значення секторних показників матеріаловіддачі на узагальнену матеріаловіддачу національної економіки, то вочевидь дістане прояв відсутності суто механічної взаємозалежності між ними. Йдеться про перевищення абсолютного значення показника матеріаловіддачі у таких секторах як сільське господарство, будівництво та сфера послуг його загальнонаціонального рівня впродовж 2000–2001 рр., а також будівництва, сільського господарства та сфери послуг – у 2002–2005 рр. та 2010–2011 рр. У цьому зв'язку уявляється теоретично і практично важливим надати загальну характеристику змінам матеріаловіддачі по секторах економіки впродовж 1990–2012 рр.

У будівельній індустрії матеріаловіддача в період з 1990 по 2012 рр. знизилася на 85,7 в.п., у сільському господарстві – на 70,2 в.п., у промисловості – на 41,2 в.п. і у сфері послуг – на 34,9 в.п. Звісно ці аналітичні дані відображають специфіку перехідного характеру економічних трансформацій, яка і позначається на результатах перетворень і формує ірраціональний механізм господарювання. Якщо виходити з того, що критерієм істини теорії ринкового господарювання являються результати її запровадження, то за наслідками двадцятидвохрічної практики перетворень слідує логічний висновок як про помилковість прийнятої теорії, так і щодо деструктивних методів її втілення. Відомо, що основним споживачем матеріально-сировинних ресурсів являються суб'єкти промислової діяльності. Проте розрахунки щодо встановлення вкладу кожного сектору економіки у загальнонаціональний показник матеріаловіддачі не підтверджують наявності подібного прояву (рис. 1).

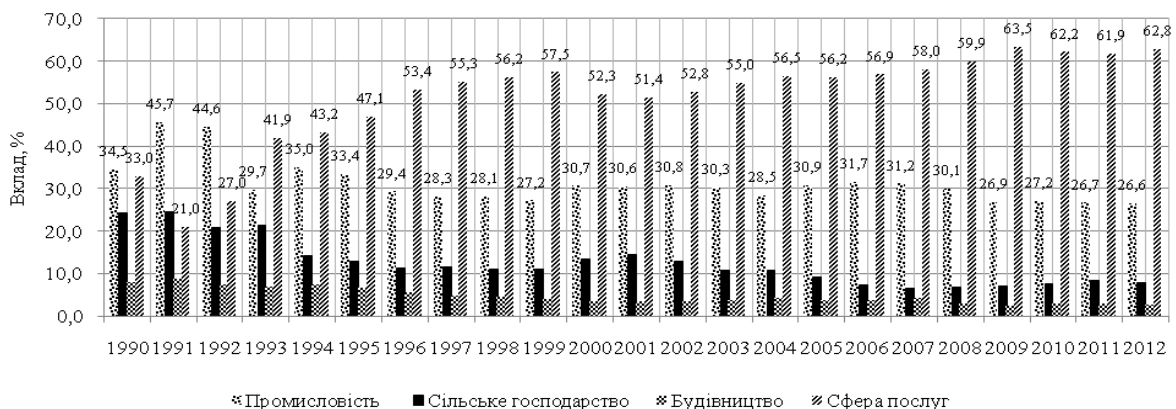

Рис. 1. Вклад секторів національної економіки у національний показник матеріаловіддачі у 1990–2012 рр.

Складено і розраховано автором за даними [2]

Згідно з даними рис. 1 напередодні проголошення незалежності у 1990 р. найбільш вагомий вклад у формування загальнонаціонального показника матеріаловіддачі вносила промисловість (34,5 %), затим сфера послуг (33,0 %) і сільське господарство (24,4%), а наприкінці 2012 р. домінувати стала сфера послуг (62,8 %), а промисловість визначала вже на 7,9 в.п. менше. Підсумовуючи приведені зміни вкладу секторів економіки у загальний рівень матеріаловіддачі, можна пояснити порушення асиметричної рівноваги за ними переструктуруванням матеріальних потоків. Це слідує з реалій зменшення питомої ваги проміжного споживання у промисловості з 63,8 % до 51,2 % і навпаки її підвищення з 18,4 % до 32,9 % у сфері послуг. В розвиток пояснення колізій зі зменшенням вкладу промисловості у загальний рівень матеріаловіддачі є сенс привести і супутні зміни за продукуванням ВДВ, за якими в промислових галузях воно зменшилося на 46,6 в.п. при зростанні ВДВ сфери послуг на 31,7 %.

У цьому контексті слід окреслити поле суб'єктів промисловості, які відтворювали політику їх розвитку і власне визначали загальні результати господарювання у ній. Економічний простір промислової діяльності окреслюють добувна, обробна промисловості та постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря. Розраховані по ним показники матеріаловіддачі в абсолютних і відносних характеристиках в динаміці впродовж 2001–2012 рр. зведені у табл. 3.

Згідно розрахунків обсяги проміжного споживання в обробній промисловості зросли з 603,2 млрд грн у 2001 р. до 817,7 млрд грн у 2012 р. і перевершували за станом на початок 2013 р. аналогічний показник сегменту постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря у 8,0 разів, а добувної промисловості – у 11,3 разу. Не потрібно докладати зусиль щодо аргументації рівня матеріаловіддачі в обробній промисловості. Вони зрозумілі з приведених даних навіть без залучення додатково отримуваних характеристик зважування. Природним при цьому сприймається і домінування обробної промисловості у вкладі у загальний рівень матеріаловіддачі промисловості (рис. 2).

Звісно, що справа не в цих констатаціях. Головне в іншому. У дійсності, в кваліфікації розвитку за результатами використання предметів праці виділяються прояви не раціональних витоків, а ірраціональних. Йдеться також про формування інституцій та інститутів, які оконтурили не ринкову, а «параринкову» економіку з переведенням механізмів активізації господарської діяльності в умовну реальність. Методи, якими суб'єкти національної економіки продукують багатство стали незалежними від міри використання капіталу, предметів і залученої праці.

Динаміка матеріаловіддачі у галузевих комплексах промисловості у 2001–2012 рр.

Комплекси	Рік											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
I. Варгість основних фондів, у порівнянних цінах 2012 року, млрд грн.												
Промисловість	1741,6	1813,9	1919,5	2243,7	2458,0	2950,5	3662,5	4388,7	6147,3	7057,1	6445,7	6778,8
добувна	336,6	334,4	354,5	399,9	430,6	491,9	532,5	633,2	808,7	904,7	1179,3	977,0
обробна	975,0	969,9	1016,2	1198,4	1322,8	1657,4	2031,2	2533,7	3892,0	4522,6	3721,6	2865,5
Виробництво електроенергії, газу та води	430,0	509,6	548,8	645,4	704,6	801,2	1098,8	1221,8	1446,6	1629,8	1544,8	2936,3
II. Проміжне споживання по промисловим комплексам, у фактичних цінах												
Промисловість	168,8	182,1	219,3	300,4	357	400,1	508,4	673	578,1	774,1	955,2	966
добувна	14,9	14,4	15,6	19,2	23,2	24,1	25,9	37,2	37,8	52,2	70,9	70,5
обробна	137,2	150,9	185,6	261,7	312,2	347,3	444,8	586,9	486,4	653,6	796,3	796,5
Виробництво електроенергії, газу та води	16,7	16,8	18,1	19,5	21,6	28,7	37,7	48,9	53,9	68,3	88	99
III. Питома вага проміжного споживання по промисловим комплексам, %												
Промисловість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
добувна	8,83	7,91	7,11	6,39	6,50	6,02	5,09	5,53	6,54	6,74	7,42	7,30
обробна	81,28	82,87	84,63	87,12	87,45	86,80	87,49	87,21	84,14	84,43	83,36	82,45
Виробництво електроенергії, газу та води	9,89	9,23	8,25	6,49	6,05	7,17	7,42	7,27	9,32	8,82	9,21	10,25
IV. Проміжне споживання по промисловим комплексам, у порівнянних цінах 2012 року, млрд грн.												
Промисловість	742,1	786,3	891,5	1034,1	1062,8	1103,6	1194,7	1172,6	846,8	944,4	1021,7	991,7
добувна	65,5	62,2	63,4	66,1	69,1	66,5	60,9	64,8	55,4	63,7	75,8	72,4
обробна	603,2	651,6	754,5	900,9	929,4	958,0	1045,2	1022,6	712,5	797,4	851,7	817,7
Виробництво електроенергії, газу та води	73,4	72,5	73,6	67,1	64,3	79,2	88,6	85,2	79,0	83,3	94,1	101,6
V. Проміжне споживання по промисловим комплексам з розрахунку на одиницю вартості основних засобів												
Промисловість	0,426	0,433	0,464	0,461	0,432	0,374	0,326	0,267	0,138	0,134	0,159	0,146
добувна	0,195	0,186	0,179	0,165	0,160	0,135	0,114	0,102	0,068	0,070	0,064	0,074
обробна	0,619	0,672	0,742	0,752	0,703	0,578	0,515	0,404	0,183	0,176	0,229	0,285
Виробництво електроенергії, газу та води	0,171	0,142	0,134	0,104	0,091	0,099	0,081	0,070	0,055	0,051	0,061	0,035
VI. Фондовіддача, грн./грн.												
Промисловість	0,147	0,149	0,155	0,150	0,166	0,186	0,193	0,242	0,174	0,269	0,289	0,234
добувна	0,134	0,151	0,141	0,124	0,137	0,13	0,138	0,157	0,081	0,106	0,095	0,103
обробна	0,194	0,21	0,225	0,212	0,216	0,191	0,164	0,119	0,059	0,049	0,056	0,076
Виробництво електроенергії, газу та води	0,061	0,113	0,103	0,076	0,07	0,067	0,049	0,043	0,035	0,029	0,036	0,019
VII. Матеріаловіддача, грн./грн.												
Промисловість	0,396	0,396	0,376	0,342	0,371	0,393	0,385	0,387	0,408	0,385	0,367	0,378
добувна	0,689	0,812	0,788	0,750	0,854	0,962	1,207	1,534	1,183	1,506	1,477	1,390
обробна	0,314	0,313	0,303	0,282	0,307	0,330	0,319	0,295	0,322	0,278	0,245	0,266
Виробництво електроенергії, газу та води	0,357	0,794	0,768	0,731	0,767	0,678	0,608	0,617	0,641	0,567	0,591	0,549
VIII. Вклад промислових комплексів у формування матеріаловіддачі промисловості, грн./грн.												
добувна	0,061	0,064	0,056	0,048	0,056	0,058	0,062	0,085	0,077	0,102	0,11	0,101
обробна	0,255	0,259	0,256	0,246	0,269	0,287	0,279	0,257	0,271	0,235	0,204	0,22
Виробництво електроенергії, газу та води	0,08	0,073	0,064	0,048	0,046	0,048	0,044	0,045	0,06	0,048	0,053	0,057

Складено і розраховано автором за даними [2]

За результатами вивчення динаміки економіки розвинених країн можна стверджувати, про проходження структурних змін в її секторах та видах економічної діяльності на базі покращення ресурсовикористання і ефективності господарювання. За їх досвідом логіка господарювання, спрямованого на розвиток економіки, має полягати у функціонуванні ланцюга «ефективність ресурсовикористання – ресурсозабезпечення – обсяги виробництва». На наш погляд, ігнорування визнаної розвинутою спільнотою моделі забезпечення розвитку через помилкове розуміння потенцій ринкової економіки як примітивного інституту збагачення затримало Україну на екстенсивному шляху суспільного поступу.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Репрезентовані результати дослідження є важливими не лише для теорії, а й для практики забезпечення підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів в силу виокремлення інформаційного різноманіття щодо встановлення її рівня та тенденцій змін під впливом секторних пертурбацій з використанням предметів праці. Є всі підстави вважати, що саме введення в практику аналітичної роботи діагностики матеріаловіддачі наскрізним

чином від національної економіки загалом до промислових комплексів і галузей, зі змістовно розробленим до рівня якісної характеристики інструментарієм, надасть можливість конкретизувати і поглибити уявлення про сектори економіки як джерельну базу підтримання і зростання ефективності використання матеріальних ресурсів загалом і підвищення тим самим конкурентоспроможності економіки. Тільки промисловість спроможна модернізувати первинний сектор і власну сферу для нарощування продуктивності праці, зростання матеріаловіддачі і фондівіддачі, а також розвинути галузі сфери послуг, потенційно спрямованих на отримання порівняно вищої доданої вартості. Вочевидь, що проблеми забезпечення економічного розвитку на національних теренах пов'язуються з пом'якшенням, а то і усуненням тих негативних змін, які пройшли за роки ринкового реформування і привели до деіндустріалізації із-за вкрай низького рівня інновацій в обробній промисловості, структурним деформаціям, відмови держави від ефективної регулюючої ролі.

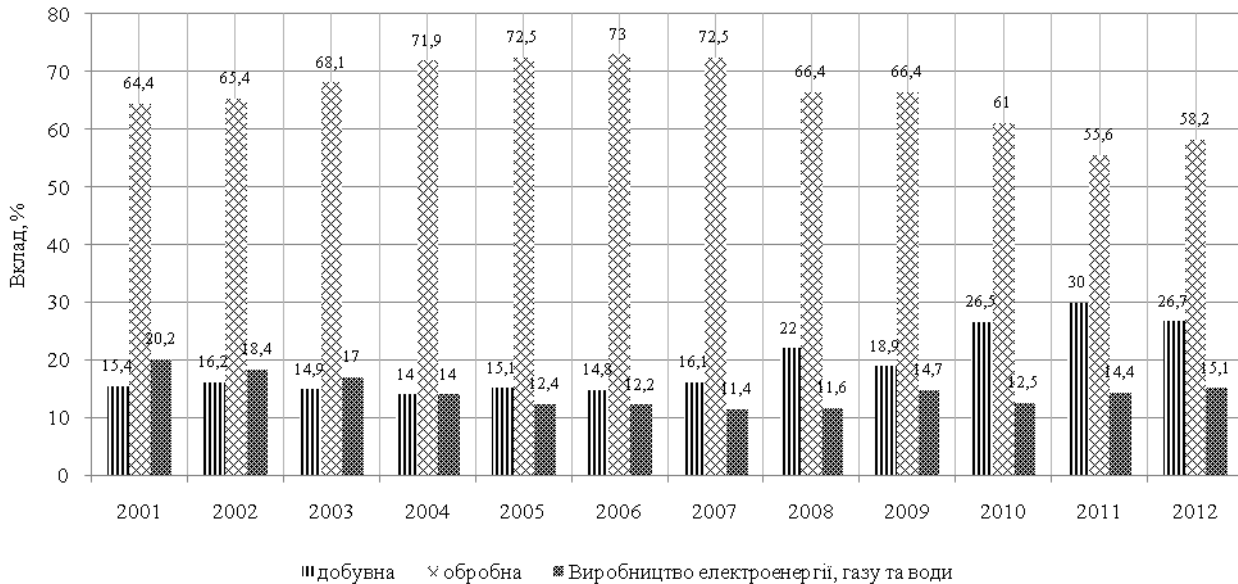

Рис. 2. Вклад промислових комплексів у показник матеріаловіддачі промисловості у 2001–2012 рр.,%

Складено і розраховано автором за даними [2]

В минуле має відійти система управління зорієнтована на сталі і практично незмінні об'єкти впливу. Більш того, сучасне управління потребує переорієнтації на сприйняття оточуючої дійсності у динамічному контексті, тобто актуальною стає установка на вивчення подій та процесів, і аж ніяк не речей та станів.

Література

1. Порядок денний на XXI століття : програма дій: ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро ; пер. з англ. – 2-е вид. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
2. Державна служба статистики України : статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
3. Випуск товарів і послуг у 2000–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/uk/p_rik_u/vpt_08_u.htm.
4. Економічна динаміка: сучасні досягнення та перспективи розвитку : постанова Президії Національної академії наук України від 24.10.2008 № 264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_31/pg_gmgzso.htm
5. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні : аналітична доповідь / С.О. Біла, О.В. Шевченко, М.О. Кушнір, В.І. Жук та ін. – К. : НІСД, 2013. – 54 с.
6. Моделі ендегенного зростання економіки України : наукове видання / за ред. М.І. Скрипченко. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 576 с.
7. Желюк Т. Структурні трансформації як джерело формування нової якості економічного зростання / Т. Желюк // Світ фінансів. – 2010. – № 2. – С. 7–17
8. Кропив'янська О.О. Економічний розвиток та економічне зростання: аспекти з позицій економіки України [Електронний ресурс] / О.О. Кропив'янська, І.В. Шапка, І.П. Кравчук. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Economics/65465.doc.htm
9. Шкурупій О.В. Чинники динаміки економіки України та національної конкурентоспроможності / О.В. Шкурупій, Н.Г. Базавлук // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 89–94.
10. Салатюк Н.М. Проблеми економічного зростання та екологічної кризи в Україні [Електронний ресурс] / Н.М. Салатюк. – Режим доступу : <http://dspase.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5326/1/7.pdf>
11. Івашина О.Ф. Економічний розвиток: інституціональний погляд [Електронний ресурс] / О.Ф.

Івашина // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 2. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-917.html>

12. Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис / Ю.С. Погорелов // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – Т. 1. – № 27. – С. 30–34.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1728 с.

14. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 3 / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-е. – К. : «Аконіт», 2001. – 862 с.

15. Мочерний С. Розвиток економіки. Розвиток економічний / С. Мочерний // Економічна енциклопедія: Наукове видання : у 3 т. Т. 3 / редкол. : С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2002. – 952 с.

16. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К. : «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.

17. Карсавин Л.П. Философия истории / Л.П. Карсавин. – СПб : АО «Комплект», 1993. – 351 с.

18. Европа и Россия: опыт экономических преобразований : монография / отв. ред. В. М. Кудров [и др.] ; РАН, Институт Европы. – М. : Наука, 1996. – 475 с.

19. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер ; пер. нем. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.

20. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии : Т. 1. : Книга I : Процесс производства капитала / К. Маркс ; пер. И. И. Степанова-Скворцова, пров. и испр. – М. : Госполитиздат, 1953. – 794 с.

21. Українська економічна думка : хрестоматія / упорядник С.М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 496 с.

22. Мизес Л. фон. Теория экономического цикла / Л. фон Мизес. – Челябинск : Социум, 2012. – 413 с.

References

1. United Nations (2000). Prohrama dii «Poriadok dennyi na XXI stolittia» [The action program «Agenda XXI century»]. (VHO «Ukaina», Trans). Kyiv: Intelsfera

2. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of the State Statistics Service]. www.ukrstat.gov.ua Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua

3. Vypusk tovariv i posluh u 2000-2012 rr. [Output of goods and services in the years 2000-2012]. [ukrstat.org](http://www.ukrstat.org) . Retrieved from: http://www.ukrstat.org/uk/p_rik_u/vpt_08_u.htm

4. Ekonomichna dynamika: suchasni dosiahnennia ta perspektivy rozvytku [Economic dynamics: current achievements and prospects of development]. www.uazakon.com Retrieved from: http://www.uazakon.com/documents/date_31/pg_gmgzso.htm

5. The National institute for strategic studies (2013). Stymulivannia ekonomichnoho zrostantia na mistsevomu rivni [Promote economic growth at the local level]. Kyiv: NISD

6. Skrypchenko, M.I. (Eds) (2007). Modeli endohennoho zrostantia ekonomiky Ukrainy [Models of endogenous growth Ukraine]. Kyiv: In-t ekon. ta prohoz

7. Zheliuk, T. (2010). Strukturni transformatsii yak dzherelo formuvannia novoi yakosti ekonomichnoho zrostantia [The structural transformation as the source of a new quality of economic growth]. Svit finansiv– The world of finance, 2, 7-17

8. Ekonomichniy rozvytok ta ekonomichne zrostantia: aspekty z pozysyii ekonomiky Ukrainy [Economic Development and Economic Growth: Aspects from the standpoint of economy of Ukraine.]. www.rusnauka.com Retrieved from: http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Economics/65465.doc.htm

9. Shkurupii, O.V. & Bazavluk, N.H. (2014). Chynnyky dynamiky ekonomiky Ukrainy ta natsionalnoi konkurentospromozhnosti [Factors of the Dynamics of Ukraine's economy and national competitiveness.]. Problemy ekonomiky – Problems of the economy, 2, 89-94

10. Problemy ekonomichnoho zrostantia ta ekolohichnoi kryzy v Ukraini [Problems of economic growth and environmental crisis in Ukraine.]. dspase.nuft.edu.ua Retrieved from: <http://dspase.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5326/1/7.pdf>

11. Ekonomichniy rozvytok: instyutsionalnyi pohliad [Economic development: institutional look]. www.info-prensa.com Retrieved from: <http://www.info-prensa.com/article-917.html>

12. Pohorelov, Yu.S. (2012). Kategoria rozvytku ta yii ekspleinarnyi bazys [Category Development and its explanatory basis]. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky – Theoretical and Applied Economics questions, 27 (vol.1), 30-34

13. Busel, V.T. (Eds). (2001). Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian]. Irpin: VTF «Perun»

14. Yaremenko, V. & Slipushko, O. (2001). Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy [The New Dictionary of Ukrainian language]. (Vols 1-3). Kyiv: «Akonit»

15. Mochernyi, S. (Eds). (2002). Rozvytok ekonomiky. Rozvytok ekonomichnyi [Development of the economy. Economic development] (Vols. 1-3). Kyiv: VTs «Akademii»

16. Halchynskiy, A.S. (2010). Ekonomichna metodolohiia. Lohika onovlennia [Economic Methodology. Logic update.]. Kyiv: «ADEF-Ukraine»

17. Karsavin, L.P. (1993). Filosofiia istorii [Philosophy of History]. SPb.: AO «Komplekt»

18. Kudrov, V.M. (Eds). (1996). Evropa i Rossia: opyt ekonomicheskikh preobrazovaniy [Europe and Russia: the experience of economic reforms]. Moskva, RAN, Institut Evropy

19. Shumpeter, Y. (1982) Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (issledovanie predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla kon'yunktury) [The Theory of Economic Development (study of business profits, capital, credit, interest and cycle conditions)]. (V. Avtonomova, Trans). Moskva: Progress

20. Marks K. (1951). Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii [Capital. Critique of Political Economy]. (Vols 1-3). (I.I. Stepanova, Trans). Moscowa : Gospolitizdat

21. Zlupko, S.M. (Eds). (2000). Ukrainska ekonomichna dumka [Ukrainian economic thought]. Lviv: LNU im. Ivana Franka

22. Mizes, L. (2012). Teoriya ekonomicheskogo tsikla [The theory of the economic cycle.]. (A.Kuryaev, Trans). Chelyabinsk: Sotsium

Рецензія/Peer review : 2.3.2015 р. Надрукована/Printed :12.5.2015 р.

Стаття рецензована редакційною колегією